

KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL KRİZ

Mahmut MASCA

ÖZET

Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olduğu alan finans piyasasıdır. Küreselleşme ile birlikte finans piyasalarının liberalleşmesi uluslararası sermayeye büyük hareket yeteneği kazandırmıştır. Sermayenin bu özelliği bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından birtakım fırsat ve riskleri beraberinde getirmektedir. Özellikle kısa vadeli spekülatif sermaye hareketleri ilgili ekonomilerin krize sürüklenmesine, ve krizin diğer ülkelere taşınmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle ülke ekonomileri, özellikle kısa vadeli portföy şeklindeki yabancı sermayeye bağlı işlemlerde daha ihtiyatlı davranmak zorundadırlar.

GİRİŞ

Kriz kavramı insanlara ve ülke ekonomilerine yabancı bir kavram olmamakla birlikte uluslararası sermayenin küreselleşmesinin ivme kazandığı 1980'lerden itibaren sık sık telaffuz edilmeye başlanmıştır.

1990'lerden itibaren ortalama her iki yılda bir kriz yaşanmıştır. 1992 yılındaki Avrupa Para Sistemi(EMS) döviz krizini 1994'te Meksika ve Türkiye krizi izlemiş, onu da 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Brezilya krizi izlemiştir. Her krizin kendine özellikleri olmakla beraber finansal piyasaların liberalleşmesi ile artan kısa vade spekülatif fon hareketleri krizlerde önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada küresel kriz ile küreselleşme, bilhassa sermayenin küreselleşmesi arasındaki ilişkiler incelenecektir.

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Araştırma Görevlisi

Küreselleşmenin Tanımı ve Kapsamı

Küreselleşme ile ilgili kaynaklarda, küreselleşme kavramına dair çeşitli tarifler verilmiştir. Bunlardan birinde küreselleşme, genellikle siyasi olarak belirlenmiş, milli ve bölgesel sınırları aşan, ekonomik faaliyetlerin artması olarak tanımlanmış ve bunun, mal ve hizmetlerin yatırım ve ticaret, insanların ise; göç yoluyla sınırları aşmasıyla gerçekleştiği belirtilmiştir. Bunu ise, genellikle kar peşinde geçen ve sık sık da rekabet besiklarının etkisiyle hareket eden firmalar, bankalar, sanayiler yönlendirmektedir (OMAN: 1995,33). Aynı kaynaktan küreselleşmenin en iki farklı şekilde kullanıldığı belirtilerek, bir grup tartışmalarda küreselleşmenin zımnen veya açık bir şekilde, çok taraflılığı kastetmek için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu tartışmalarda küresel ticaret sistemi, çok taraflı ticaretin libere edilmesi; ve hükümetlerin ticaret politikalarını temel ilgi odakları olarak belirlemektedir. Tanımların diğer grubunda ise; küreselleşme, şirketlerin davranışları ve stratejileri yönlendirilen daha çok mikro ekonomik bir olay olarak görülür. Burada ise; küreselleşmenin değişen dinamikleri ile ülkeler, bölgeler ve firmalar arasındaki uluslararası rekabet politikalarını tartışmaların temel ilgi odağı olmaktadır (OMAN: 1995,27).

Küreselleşme konusu siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları olan bir kavramdır. Bu çerçevede küreselleşme, "iktisadın, siyasetin, kültürün ve bir ülke ideolojisinin diğerine nüfuz etmesine imkan sağlayan değişik uluslararası süreçlerin ve yapıların bir arada bulunmasıdır." denilmektedir (MİTTTELMAN: 1995,34). En geniş anlamıyla küreselleşme, ülkeler arası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin anlaşma ve beklentilerinin daha iyi anlaşılması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbirinden farklı görünen fakat, birbirleri ile bağlantılı olan konuları içine almaktadır. Başka bir deyişle küreselleşme, ülkelerin sarıldıkları maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması ve farklılıkların bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkmasıdır (ÇELEN: 1995,3). McLuhan'ın ifadesi ile dünyanın bir "küresel köy" haline gelmesidir. Tanımlarda küreselleşme ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi sosyal ve kültürel nitelikte de olabilmektedir. Ülkelerdeki çeşitli piyasaların işleyiş şekilleri, bu piyasaların birbirleriyle ilişkileri, benimsenecek politik sistem, demokrasi insan hakları, din, çevre bilinci gibi düşüncelerin evrensel hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirilebilmektedir. Bu itibarla küreselleşme, dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, insan hakları, eğitim, sağlık, çevre vs. alanlarda meydana gelmektedir. Ekonomik anlamda ise, küreselleşme milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknoloji, üretim tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır (KARLUK: 1995,1).

Küreselleşme olgusu üç değişik fakat birbirleriyle yakından bağlantılı alanlarda kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi ekonomik alandır. Ekonomik küreselleşme, ulaşım ve haberleşme alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler sayesinde, ekonomilerin bütünleşmeleri veya tek pazar oluşturmaları anlamına gelmektedir. Dünyada ticaretin, üretimin, sermaye hareketleri ve teknolojinin rekabette gerçeğe ulaşmasını sağlayan ürün ve faktör piyasalarının liberalleşerek bütünleşmesi ile sonuçlanmıştır. Makro düzeyde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke dış ticaret politikaları, mali politikaları ve daha geniş çerçevede iktisat politikalarının birbirine bağlı hale gelmeleri küreselleşmenin temelini oluşturmaktadır (TUNA: 1995,19). Bu alanda göze çarpan gelişmeler, piyasa ekonomisinin gelişmesi, dünya çapında ekonomilerin örgütlenmelerinin hız kazanması, serbest ticaretin yayılması ile ilgili çabalar ve de e

dikkati çeken sermaye hareketlerindeki olağanüstü serbestliktir. Bunlara bağlı olarak ticaret hacmi genişlemiş ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri yayılmıştır. Bu durum bir yandan yeni teknoloji uygulamalarının dünya çapında hızla yayılmasına uygun bir ortam sağlarken, diğer yandan da elektronik ve iletişim alanındaki gelişmeler taşıma maliyetlerinin düşmesine sebep olmuştur.

Ekonominin küreselleşmesini üretim, finans, ticaret ve iş gücü çerçevesinde incelemek mümkündür. Ticaretin liberalleşerek küreselleşmesi GATT müzakereleri ile sağlanmaya çalışılmıştır. GATT çerçevesinde en son yapılan Uruguay Round Görüşmeleri Aralık 1993'te sonuçlanmış ve dış ticaret rejimlerinin serbestleştirilmesiyle bu çerçevede mal ve hizmet ticareti ile ilgili önemli bazı kararlar alınmıştır. Akabinde kurulan Dünya Ticaret Örgütü ise, bu kararların takipçisi olarak düşünülmüştür.

Küreselleşmenin kendisini gösterdiği diğer bir alan ise, iletişim ve enformasyondur. Bu alandaki gelişmeler ekonominin çok daha ötesindedir. Özellikle internet Kinin dünya çapında yayılması fertlere dünyanın herhangi bir köşesindeki bilgiye süratli bir şekilde ulaşma imkanı sağlamıştır.

Üçüncü olarak küreselleşme kendisini politika alanında göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'nın serbest piyasa ekonomisi karşısında alternatif olarak beliren sosyalist planlı ekonomi artık komünizmin tarihe karışmasıyla uygulama alanının kalmaması piyasa ekonomisini şu an için rakipsiz hale getirmiştir. Piyasa ekonomisi çoğukuluk ve demokrasi ile beraber, uygulamada bir takım farklılıklar olmakla birlikte, eski sistemin yerini almıştır. Politika alanında şu gelişmeler gözle çarpılmaktadır. Öncelikle, eskiden uluslararası sistemin temel aktörü olan ulus-devlet'in üstünlüğü sarsılmış, ulus-devlet yetkilerini başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Birtakım uluslararası siyasi ve ekonomik kurum ve kuruluşlar devletin egemenliğine ortak olmuşlardır. Uluslararası ilişkiler yoğunlaştıkça yerel problemler uluslararası hale gelmiş ve bunların çözümü de uluslararası işbirliğini gerektirmiştir (WATERS:1995,111). "Ulus-devlet; hayatın büyük problemleri için oldukça küçük, hayatın küçük problemleri için ise oldukça büyük kalmaktadır." Daniel Bell'e ait olan bu söz, küreselleşme ile birlikte devletin rolünün değiştiğinin güzel bir ifadesidir.

İkinci gelişme, uluslararası örgütlerin sayısının artmasıdır. Özellikle IDS'den uluslararası örgütlerin sayısı artmış ve bu örgütler sanattan siyasete, eğitimden ekonomiye çevreye her alana yayılmıştır. Üçüncü olarak, yerel politika lamalarında, dış dünya dikkate alınmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak, "kü- l düşün, yerel ölçekte uygula" şeklinde ifade edilen ilke siyasal kararlarda etkili atnaya başlamıştır.

EKONOMİK AÇIDAN KÜRESELLEŞME

Ekonomik açıdan küreselleşme, ekonomik ilişkileri etkileyerek bunlara yön veren kuralların uluslararası harmonizasyonu veya mal ve sermayenin uluslararası yde serbest bir şekilde dolaşımını ya da tüm ekonomik birimlerin tüp yabancı uluslararası piyasalarda faaliyette bulunmasını engelleyecek faktörlerin ortadan alınması olarak tarif edilmektedir. Buna göre, dünya ekonomisinin sorunları ekonomilerin yapısal özelliklerinden, ekonomiler arası ilişkilerden veya bunla-

rın değişik bileşimlerinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme olgusu bu sorunu: - uluslararası alana aktarılması ve çözümlerin tüm milli ekonomilerle birlikte sağlanması olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle küreselleşmenin iki önemli ve farklı yönünün olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi aktif küreselleşmedir bir milli ekonominin ürettiği mal ve hizmetlerin yabancı ekonomilere satılmasının da yabancı ekonomilerde mal ve hizmet üretilmesini ifade etmektedir. İkincisi pasif küreselleşmedir. Bu ise daha çok, bir milli ekonominin kendi piyasalarını ya da bir ekonominin mal ve hizmet akımlarına açması durumuyla ilgilidir (EKRL: 1995,7). Bu tarif, uluslararası ticaretin liberalleşmesi sürecini ima etmektedir, r yoldaki tüm engellerin kalkmasıyla ekonomik küreselleşme süreci tamamlanacaktır. Bir başka kaynakta, iktisadi anlamda küreselleşmeden mal ve hizmetlerin milli bölgesel sınırları aşarak hareket etmesi için siyasi engellerin tedricen çok taraflı olarak azaltılmasının anlaşıldığı ifade edilerek, bu sürecin aynı zamanda "çoktarafılık" olarak da bilindiği belirtilmektedir (OMAN: 1995,27). Burada da çoktarafı ticaretin liberalleşmesi ima edilmektedir.

Oman'a göre küreselleşme, günümüzde bir arada bulunan en az dört olayın yansıması şeklinde tezahür etmektedir. Bunlardan birisi, Sovyetler Birliği'nin dağılması olarak iki kutupluluğun sona ermesiyle ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki ekonomik hegemonyası ve siyasi liderliğinin görece olarak sarsılmaya başlamasıdır.

İkincisi, bir taraftan yeni enformasyon teknolojileri, diğer taraftan finans piyasalarının deregülasyonu neticesinde 1970'lerin sonundan itibaren küresel finans piyasalarındaki hızlı büyümedir. 1980'lerin sonlarında günlük 600 milyar dolar aşan, 1993'te ise ortalama günde 1 trilyon doları bulan kambiyo işlemleriyle finansal küreselleşme, merkez bankalarının dövizin değerini kontrol etme gücünü büyük ölçüde azaltmış, döviz kuru dalgalanmalarını arttırmış, hükümetlerin para ve maliye politikalarındaki otonomisini sınırlamıştır.

Üçüncüsü, hem imalat hem de hizmet sektöründe şirket faaliyetlerinin küreselleşmesidir. Finansal piyasaların küreselleşmesi gibi, "reel" ekonomideki şirket faaliyetlerinin küreselleşmesi de hem hükümetlerin deregülasyonları hem de yeni enformasyon teknolojileri sayesinde kolaylaşmıştır. Keza, finans piyasalarının küreselleşmesi de buna katkıda bulunmuştur.

Şirket faaliyetlerinin küreselleşmesi, şirket ittifakları yoluyla işbirliğini arttırdığı gibi, firmalar arası küresel rekabeti de güçlendirmiştir. Bu durum, aynı zamanda talebin küreselleşmesine de katkı yapmıştır. Şirket faaliyetlerinin küreselleşmesi aynı zamanda, 1980'li yılların son yansımasında doğrudan yabancı yatırımların fevkalade artmasında da gözle görülür şekilde ortaya çıkmaktadır.

Dördüncüsü ise, küresel ısınma ve ozon tabakasının tahribi gibi çevresel tehditlerin 1980'lerin sonundan itibaren küresel bir çerçevede ele alınmaya başlanmasıdır (OMAN:1995,12-13).

Yukarıdaki görüş çerçevesinde küreselleşme, merkezden çevreye doğru yapılan, deyim yerinde ise, bir merkezkaç süreci ve mikroekonomik bir fenomen olarak karakterize edilerek, şirket strateji ve davranışlarının küreselleşmeyi yönlendiren temel güçler olduğu vurgulanmaktadır. Küreselleşmeyi yönlendiren mikroekonomik

güçler hükümet politikaları ve davranışlarıyla desteklenebilmektedir. Bu davranışlar, finansal veya diğer piyasaların deregülasyonu, rekabet nedeniyle ticaret önündeki engellerin yükseltilmesi veya düşürülmesi ve yatırımla ilgili alanlardaki düzenlemeler şeklinde tezahür edebilmektedir. Bu güçler, aynı zamanda, bir taraftan ürün ve üretim teknolojisi ile haberleşmedeki, diğer taraftan şirket veya endüstriyel teşkilatlanmadaki yeni büyük gelişmelerle desteklenmektedir. Hem teknolojik gelişmeler hem de hükümet politikalarındaki değişiklikler, bilhassa piyasaların deregülasyonu, 1970'lerin sonundan beri küreselleşmeyi şekillendirmekte ve küreselleşmeye büyük bir ivme kazandırmaktadır.

Ekonomik küreselleşmenin en başanlı olduğu alanlar yatırım ve üretim kesimleri ile finans piyasaları olduğu belirtilmektedir. Buna göre, yatırım ve üretimde küreselleşme şirketlerin sınır ötesi doğrudan yatırım, sınır ötesi iştirak, fason imalat ve diğer yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışında sürdürmeleri şeklinde tezahür etmektedir. Aşağıdaki tabloda 1991-1996 arasında Gelişmekte Olan Ülkeler ile Az Gelişmiş Ülkelere yönelen yabancı doğrudan yatırım akışım görmek mümkündür.

Tablo 1. Gelişmekte Olan ve Az Gelişmiş Ülkelere Yönelen Yabancı Doğrudan Yatırım Akımları (Milyon Dolar)

Like Grupları	1991	1992	1993	1994	1995	1996
44 Az Gelişmiş ülke	1828	1464	1747	844	1095	1965
Gelişmekte Olan Ülkeler	41782	51108	72528	95582	105511	129813

Kaynak: UNCTAD, The Least Developed Countries 1998 Report

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi Gelişmekte Olan Ülkelere yabancı doğrudan yatırımlar yılda artış göstermektedir. Bunda bu ülkelerin yabancı yatırımcılara sağladıkları kolaylıkların etkisi büyük olmuştur

GATT müzakerelerinin 1993'te tamamlanması neticesinde dış ticaret rejimlerinin liberalleşmesi ile dünya ticaretinde artış gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Dünya Ticaretinin Reel Büyümesi (Yüzde)

	İHRACAT				İTHALAT			
	90-95	1996	1997	1998	90-95	1996	1997	1998
DÜNYA*	6,0	5,5	10,5	3,5	6,5	6,0	9,5	4,0
Kuzey Amerika	7,0	6,0	11,0	3,0	7,0	5,5	13,0	10,5
Latin Amerika	8,0	11,0	11,0	6,5	12,0	8,5	22,0	9,5
3.ü Avrupa	5,5	5,5	9,5	4,5	4,5	5,5	7,5	7,5
B	5,5	5,5	9,5	5,0	4,5	5,0	7,0	7,5
Geçiş Ekonomileri	5,0	6,5	12,5	10,0	2,5	16,0	17,0	10,0
Asya	7,5	5,0	13,0	1,0	10,5	6,0	6,0	-8,5
Japonya	1,5	1,0	12,0	-1,5	6,5	5,5	1,5	-5,5

* Afrika ve Orta Doğu'nun reel ticaretine ilişkin kesin veriler olmamakta birlikte, dünya toplam ticaretinin hesaplanmasında bu bölgelere ait tahminler kullanılmıştır.

Kaynak: DTÖ, Press Release, April 1999.

Yukarıdaki tabloda Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, seçilmiş bölgelere göre ihracat ve ithalatın 1990-1998 arasındaki gelişimini görmek mümkündür. Buna göre, 1998 yılında Asya'nın ithalatı yüzde 8,5 oranında gerilerken, Afrika ve Orta-doğu ülkelerinin ithalatında nispeten önemsiz seviyelerde düşüşler gözlenmiş, buna karşılık Batı Avrupa'nın ithalatı yüzde 7,5 ve Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Geçiş Dönemi ülkeleri ithalatları yaklaşık yüzde 10 civarında büyümüşür (WTO Press Release-16 April 1999).

İhracat açısından bakıldığında, ise artışın en güçlü olduğu ülkeler olarak yüzde 10 ve yüzde 6,5 oranlarındaki artışlarıyla Geçiş Dönemi Ülkeleri ve Latin Amerika Ülkeleri öne çıkmaktadır. Asya'daki ihracat artışı ise yüzde 1 gibi nispeten düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'da bu oran yüzde 4,5 ile dünya ortalamasının üzerinde bir gelişme gösterirken, Kuzey Amerika'da yüzde 3 ile ortalamamın altında kalmıştır (WTO Press Release-16 April 1999).

Son otuz yılda küreselleşme ile birlikte sınır ötesi bağlantıların artması dünya ekonomisinin şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. 1964-1994 arasında uluslararası ekonomik faaliyetlerin gelişimi ile ilgili rakamlar ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Uluslararası Ekonomik Faaliyetin Büyümesi (1964-1994)

	ihracat Hacmi	Dünya FDI* Akımları	Uluslararası Banka Ödünçleri	Dünya Reel ! GSYİH'sı
1964-1973	9.2		34.0	4.6
1973-1980	4.6	14.8	26.7	3.6
1980-1985	2.4-	4.9	12.0	2.6
1985-1994	6.7	14.3.	12.0	3.2

*Yabancı Doğrudan Yatırımlar
Kaynak, IMF;BIS

1973-1994 arası dünya ihracat hacmi yıllık ortalama yüzde 4.5 oranında büyümüşür. Aynı dönemde dünya GSYİH'sı ise yıllık ortalama yüzde 3.1 oranında büyümüşür. Aynı dönemde dünya mal ve hizmet ihracatı yüzde 12.1' den yüzde 16.7'ye yükselmiştir.

Finans piyasalarındaki küreselleşme ise, son yıllarda giderek artma eğiliminde olup, fon fazlası olan ülkelerle bu fonları kullanmak isteyen ülkeler arasında olmaktadır. 1970'li yılların başında sabit döviz kuru uygulamasının bırakılması ve sermaye kontrollerinin tedricen gevşemesi ile birlikte kısa vadeli sermaye akımlarının önü açılmıştır. Global döviz piyasasında ortalama günlük ticaret 1973'te 15 milyar dolardan 1992'de 880 milyar dolara ve 1995'te de 1.3 trilyon dolara üzerinde bir rakama fırlamıştır. Aynı şekilde yabancı doğrudan yatırımlar 1970'lerde yıllık ortalama 27.5 milyar dolar iken 1980'lerin ilk yarısında 50 milyar dolara ikinci yarısında ise 166 milyar dolara yükselmiştir. 1990'lann başındaki düşüşün ardından da 1995 yılında 318 milyar dolara ulaşmıştır (ROWTHORN ve KAZUL-WRIGHT:1998,3)

Küreselleşme süreci en yoğun bir şekilde sermaye hareketlerinde gözlemlenmektedir. Üretim faktörlerinden emek, sermaye gibi bir hareket serbestliğine

sahip olamamıştır. Bu da küreselleşmenin kendi içinde bir tezadıdır. Ve yoğun olarak bu noktada eleştirilmektedir. Şimdi sermayenin küreselleşmesi sürecinde yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

Sermayenin Küreselleşmesi

Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olarak görüldüğü alan sermaye ve finans piyasalarıdır. Finansal küreselleşme kavramı, uluslararası finans piyasalarını ayıran sınırların kalkması ve uluslararası sermaye akımlarının ileri boyutlar kazanmasını ifade etmektedir. Uluslararası finans piyasaları dendiğinde ise Eurocurrency, Eurobond ve Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları anlaşılmaktadır. Bu piyasaların ana işlevi, fon talep ve arz eden farklı ülke firmaları, bankaları, kamu kurumları ve kişisel yatırımcıların karşılaşmasını sağlamaktır (ONGUN; 1993,35). Küreselleşme ile fon fazlası olan ülkelere bu fonları kullanmak isteyenler arasındaki bağlar çeşitlilik kazanmış ve ilişkiler yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede çeşitli ülkelerdeki finansal kurumlar, yabancı ülkelere giderek finansal yatırımlarda bulunmakta, ve dünya finans piyasaları çerçevesinde yatırımcılara getirişi daha yüksek ve riski daha düşük imkanlar sağlamaktadır. Finansman ihtiyacının yerel piyasalardan sağlanamadığı durumlarda, uluslararası piyasalarda oluşan muazzam miktardaki fonlar bu ihtiyaca cevap verebilmektedir.

Başlangıçta uluslararası sermaye piyasaları büyük ölçüde banka kredileri ile ilgili işlemlerden oluşmaktaydı. 1978-1979 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaşan -ı krediler uluslararası sermaye işlemlerinin oluşturmaktaydı. 1980'li yılların başında yaşanan dünya borç krizi, bankaların kredi değerlendirmelerindeki değişiklikler >e sermaye piyasalarındaki artışlar banka kredilerinin toplam işlemler içindeki önemini nispeten azaltmıştır. Kredilerin yanısıra menkul kıymetlere dayanan eurotahvil, • yabancı tahvil, futures ve opsiyonlar gibi sermaye piyasası alet ve işlemleri yaygınlaşmaya başlamıştır. 1990'lı yıllara girerken uluslararası sermaye akımlarında -enkul kıymetlere bağlı işlemlerin oranı % 85'i aşmıştır. Bu arada uluslararası para - -alarında yabancı para, europara ve diğer kısa vadeli para piyasası işlemleri de zlanmıştır (DPT: 1995,22).

Para ve sermaye piyasalarında küreselleşmeye neden olan faktörler arasında şunları saymak mümkündür:

- 1980'li yıllardan itibaren bir çok ülkede sermaye ve finans piyasalarının deregülasyonu bu piyasaların küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Deregülasyon kavramını "hükümetin piyasaların işleyişinden kontrolü kaldırması" olarak tarif etmek mümkündür (GÜROL ve KILIÇOĞLU: 1994,242). Kontrollden arındırma işlemi şu alanlarda gerçekleşmiştir;

- İlk olarak, uluslararası ticaret ve yatırımların ancak parasal hareketlerin önlenmediği durumlarda arttığı düşünülerek döviz kontrolleri kaldırılmıştır. *İkinci olarak*, bir çok iç sermaye piyasalarına yabancıların girişi ile ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır. *Üçüncü olarak*, yabancı yatırımcılara ödenecek faizler üzerinden stopaj • vergisi kaldırılmıştır. Bu durum piyasaları yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmiştir. Dördüncü olarak, yabancı yatırımcıların ödeyecekleri depozit ve faiz miktarları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. *Son olarak*, bankalar gibi faaliyet gösteren yabancı şirketlere karşı konulan engeller karşılıklı anlaşmalarla kaldırılmaya başlanmıştır (DEMİRAG ve GODDART:1994,9-10).

- Çok taraflı parasal işbirliği öngören IMF'nin çalışmaları sonunda paraların konvertibiliteye geçmesi ve ticari işlemler üzerindeki kontrol ve sınırlamaların kaldırılmaya başlaması,
- Doların 1973'teki devalüasyonu sonucunda kurların dalgalanmaya bırakılması,
- Finansal piyasaların uluslararası rekabete açılmaya başlaması,
- Büyük çaplı sermaye yatırımı gerektiren projelerin Dünya Bankası ve konsorsiyum bankaları gibi bankalarca desteklenmeleri,
- Finansal araçların çeşitlilik kazanması, (Futures ve option'lar, swap gibi araçlar ödünç alanlarla ödünç verenleri faiz oranları ve kurlardaki dalgalanmaların getirdiği riskten korumakta, dolayısıyla riskli ve büyük yatırımları teşvik etmektedir).
- Yeni ve bilhassa kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin artması,
- Bilgisayar ve haberleşmedeki teknolojik devrimlerle finans piyasalarında bilginin hem yoğunlaşması hem de ucuzlaması,
- 1980'li yıllarda ABD'nin dış ödemelerindeki açıklar, doların değerinin düşmesi ve Japon mali piyasasındaki hızlı gelişmeler (DPT: 1995,23).

1990'lı yıllar 1980'li yıllarda başlayan, liberalleşme ve global finansal piyasaların bütünleşmesine yönelik artan bir sürece şahitlik etmiştir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler büyük miktarlarda sermaye girişinden faydalanmışlardır. Bilhassa özel sermaye akımları 1997 yılına geldiğinde 1990 yılındakinin altı katına ulaşarak 256 milyar dolara ulaşmıştır (RAJAN: 1998,3). 1990-97 arasında Gelişmekte Olan Ülkelere yönelen uzun-vadeli sermaye akımları ile ilgili rakamların yer aldığı tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkelere⁸⁰⁰ Net Uzun Vadeli Sermaye Akımları (1990-1997) (Milyar dolar)

Akımların Tipi	1990	1992	1994	1996	1997
Toplam Özel Akımlar	41.9	90.1	160.6	246.9	256.0
Borç	15.0	33.8	41.1	82.2	103.2
Ticari Banka Ödünçleri	3.8	13.1	8.9	34.2	41.1
Tahviller	0.1	8.3	27.5	45.7	53.8
Diğer	11.1	12.4	4.7	2.3	8.3
Yabancı Doğrudan Yatırım	23.7	45.3	86.9	119.0	120.4
Portfolyo Yatırımı	3.2	11.0	32.6	45.8	32.5
Resmi Finansman	56.4	53.8	45.5	34.7	44.2
Bağışlar	29.2	30.5	32.7	29.2	25.1
Ödünçler	27.2	23.3	12.9	5.4	19.2
İki taraflı	11.6	11.1	2.5	-7.2	1.8
Çok taraflı	15.6	12.2	10.4	12.6	17.4
Toplam Sermaye Hareketleri	98.3	143.9	206.2	281.6	300.3

- a) Ülke yerleşikleri tarafından tutulan döviz mevduatlarındaki değişiklikler gibi varlık işlemleri veya kısa vadeli akımlar hariç,
- b) Gelişmekte olan ülkeler 1995 rakamlarına göre kişi başına milli geliri 765 dolardan az olan düşük gelirli ve 9385 dolardan az olan orta geliri ekonomiler olarak sınıflandırılmaktadır.
- c) Başlangıç.

Kaynak: Dünya Bankası

Tablodan 1990'dan 1997'ye gelişmekte olan ülkelere net uzun vadeli sermaye akımlarındaki artışı gözlemek mümkündür.

Özetle, 1970'li yılların sonuna doğru merkez ülkelerinde yaşanan sermayenin kar haddindeki düşüşü, bu ülkeleri sermayelerinin kar haddini yükseltebilecek yerler aramaya itmiştir. Fakat bu dönemde çevre ülkelerde yoğun döviz kontrolleri ve sermaye hareketlerine sıkı hükümet müdahaleleri vardı. Bu nedenle önce bu engellerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Nitekim öyle de olmuştur. Bilhassa 1980'den itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalarda bir deregülasyon hareketi başlamıştır. Konvertibiliteye geçilmiştir. Böylece bu ülkelere sermaye girişi için tüm engeller kalkmıştır. Bunun sonucunda, söz konusu ülkelere yoğun bir uluslararası sermaye akımı gündeme gelmiştir. Bu sermaye akımı doğrudan yatırım şeklinde olabileceği gibi kısa vadeli sermaye hareketi şeklinde de olabilmektedir. Bunlardan ikincisi krizlerin oluşumunda doğrudan etkili olabilmektedir.

Günümüzde uluslararası döviz piyasasında günlük işlem hacmi 1.3 trilyon dolardan fazladır. Bu rakam ülkelerin toplam yabancı rezervlerinin yüzde 80'i ve dünyadaki günlük ticaret hacminin duyduğu ihtiyacın on katı kadardır. Diğer bir deyişle günlük işlemlerin yüzde doksanı spekülatifdir.

Son yıllarda kurumsal yatırımcılar uluslararası finansal piyasalarda ve kısa vadeli sermaye hareketlerinde önemli rol oynamaya başlamışlardır. 1995 yılında kurumsal yatırımcıların yönettikleri fonların toplamı 30 trilyon dolara ulaşmakta idi. Bu tutar gelişmiş ülkelerin toplam GSYİH'sını aşmaktadır. Bu fonların gelişmekte olan ülkelerin borsalarına yönelmeleri kadar bu borsalardan çıkmaları da borsaların piyasa değerlerinde büyük oynamalara neden olmaktadır, bu nedenle kurumsal yatırımcılar ve yönettikleri büyük tutardaki varlıklar uluslararası finansal piyasalarda krize neden olmasa bile krizin kısa sürede yayılmasında önemli rol oynamaktadırlar.

Gelişmiş ülkeler arasındaki bono ve hisse senedi işlemleri 1980 yılında bu ülkelerin toplam GSYİH'larının yüzde 10'una varan bir işlem hacmine sahipti. Bu oran 1995 yılında yüzde 100'ü aşmıştır.

Kısa sürede milli sınırları aşan büyük tutarlardaki sermaye hareketleri ekonomik krizlerin hızlı bir şekilde dünyaya yayılmasına neden olmaktadır. Bu yayılma ekonomik bakımdan sağlam ülkeleri bir istikrarsızlıkla tehdit etmekte ve küreselleşmeye karşı duyulan kuşkuyla artmasına neden olmaktadır(ASO: 1999,34).

KÜRESEL KRİZ

Ekonomik krizler ortaya çıkışları itibarıyla sürpriz olan ve bu gün karşılaşılan olaylar değillerdir. Geçmişten günümüze ülke ekonomileri bir çok krize sahne olmuşlardır. Nitekim bunların en ünlüsü 1929 yılında yaşanan ve Büyük Dünya Buh-ranı adı verilen krizdir. Bu kriz New York Borsası'nda patlak vermiş, kısa sürede Amerikan ekonomisini çökerterek oradan Avrupa'ya sıçramış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü ile birlikte artan global ser-maye hareketliliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sık sık finansal krizlerin çıkmasına neden olmuştur. Bu krizler değişik şekillerde olmuştur. Bunlar, finansal piyasalar ve bankacılık sektörünü etkileyen yurt içi finansal krizler, döviz kargaşası ve dış borç krizleridir. Deneyimler göstermektedir ki, gelişmekte olan ülkelerde yurt içi finansal krizler sık sık döviz kargaşası, ödeme güçlükleri hatta dış borç krizlerine bile dönüşebilmektedir. Benzer bir şekilde, yabancı sermaye akımlarının geri dönüşü veya dövizde hücum hemen hemen her zaman gelişmekte olan ül-kelerde finansal istikrarı tehdit etmektedir. Aksine, sanayileşmiş ülkelerdeki döviz kargaşası genellikle yurtiçi finansal piyasalara taşmamakta ve de döviz ve ödeme krizlerine yol açacak iç finansal karışıklığa sebep olmamaktadır. Güney ekonomile-rinin dış borçluluğu dolarizasyonla birlikte bu farklılığın sebebini izah etmektedir.

Bu krizlere örnek olarak 1992 EMS krizi verilebilir. Bu krizde döviz piyasa-larında önemli bir kargaşa vardı. Fakat bu kriz ilgili ülkelerdeki bankacılık ve finansal sistemi tehdit etmemiştir. İkinci olarak ABD bankacılık ve gayri menkul krizi örnek gösterilebilir. Bu krizde yurtiçi finansal sistemde büyük güçlükler ya-şanmaktaydı. Fakat ne bunlar ne de 1987 ve 1989 da menkul kıymetler borsasının düşüşü ve de 1994'te tahvil piyasasının çöküşü döviz istikrarını etkilememiştir. Ma-mafih, bu üç durumda da bankacılık sisteminin istikrarı üzerindeki az bir etki ile finansal piyasalarda güçlükler yaşanmıştır Üçüncü örnek olarak 1970'lerin sonu 1980'lerin başındaki Güney Komisi krizi verilebilir. Bu krizler dış borç ödeme güç-lükleri ile sonuçlanmıştır. Her iki durumda da 1994 Meksika krizi ve 1980'lerdeki Latin Amerika krizlerinin aksine dış borçlar neredeyse tamamen özel sektöre aitti.

Her krizin kendine has özellikleri olmakla beraber Bretton Woods sonrası krizlerin bazı ortak özellikleri vardır. İlk olarak, bunların çoğu ekonominin, bilhassa finansal sektö-rün liberalleşmesinden hemen sonra gelmektedir. Özellikle finansal piyasa'nın deregülasyonu ve sermaye hareketinin liberalleşmesi gelişmekte olan ülkelerde krizlerin en iyi habercisi olarak gözükmektedir. İkincisi, döviz istikrarsızlığı ile ilgili tüm krizler ser-maye girişindeki ani bir artış veya sermayenin hızla geri çıkması ile başlamaktadır. Sermaye akımlarındaki bu hareket dünyanın geri kalan kısımlarına nispetle yurtiçi finansal piyasa-larda büyük farklılıklara sebep olan iç ve dış politika değişiklikleri ile ilişkilidir. Söz konusu farklılıklar daha çok faiz oranlarının farklılaştırılması ve sermaye kazançları beklentileri şeklinde yansımaktadır. Sermaye akımlarının tersine dönmesi her zaman olmamakta be-raber çoğu zaman sermayeyi kabul eden ülkenin makro ekonomik şartlarındaki bozulmayla bağlantılı olmaktadır. Bununla beraber, bu şekilde bir bozulma iç makro ekonomik poli-tikalardaki değişikliklerden ziyade sermaye girişinin etkileri ve dış gelişmeler neticesinde olmaktadır. Üçüncü olarak, finansal krizler finansal akımın belli türleri ve borç veren ve alan belli sınıflara yakından ilişkili olmaktadır (UNCTAD: 1998,54-55).

Krizlerin nedenleri araştırıldığında hemen hemen tümünün finansal kesimdeki bozukluklar ve yapısal katılıklar çerçevesinde sürdürülemez boyuta ulaşan ekonomik dengesizliklerin veya menkul kıymet fiyatlarındaki ya da döviz kurundaki sapmaların birikimiyle başladıkları, finansal krizi reel sektördeki krizin izlediği görülmektedir(TOBB: 1999,123).

Asya Krizi

Asya krizi olarak bilinen ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz, ilk olarak Tayland'da yaşanmıştır. 1980'li yıllarda başarılı bir iktisadi performans sergileyen Tayland ekonomisi, 1993 yılından itibaren bir takım sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bu yıllara kadar dışa açık, ihracata dayalı ekonomik gelişme sergileyen Tayland ekonomisi, gerek reel kur'un değerlendirilmesi gerekse, ticaret ortaklarında yaşanan ithalat daralması neticesinde, dış ticaret açığının büyümesine bağlı olarak küçük boyutlu krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu arada ortaya çıkan cari işlemler açığının, genel olarak portföy yatırımları ile karşılanması, sonraki yıllarda krizin daha da büyümesine neden olmuştur.

Özel bankalar kanalıyla dışardan borçlanmayı teşvik eden ve aşırı düzeyde kur riski taşıyan pozisyonları elde tutmayı cazip hale getiren ayrıca, uzun süre yürürlükte kalan sabit kur rejimleri, geri ödenemeyen borçlar, kurumsal inceleme ve denetim mekanizmalarının gevşemesi Asya krizinin genel sebeplerini oluşturmaktadır(EGE: 1998,22). Bunlara ilave olarak, Dolar olarak alınan sermayeler şirketlere Baht olarak kullanılmıştır. Söz konusu sermayeler verimli alanlarda da değerlendirilmemiş, hatta bunların bir çoğu üretim sektörü yerine gayri menkul sektöre aktarılmıştır. Bununla birlikte bu yıllarda Dolara değer kazanması neticesinde, alınan krediler geri ödenememiştir. Bu gelişmede de Tayland Baht'ının Dolar'a endekslenmesinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Tayland'da ortaya çıkan kriz daha sonra diğer Asya Ülkelerinden Malezya, Endonezya ve Güney Kore'de kendisini göstermiş ve bu ülkelerden Endonezya ve Güney Kore IMF desteğinde istikrar programları uygulamaya koymuşlardır.

Başarılı bir şekilde dışa dönük kalkınma stratejileri uygulayan söz konusu ülkeler, 1990'ların ilk yarısında ortalama yüzde 9'un üzerinde reel GSYİH büyümesi gerçekleştirmişler ve ihracatlarında önemli bir artış sağlamışlardır. Asya Kaplanları olarak bilinen bu ülkelerin iktisadi performansları dışardan bu bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye girişinde diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, aynı yıllarda gelişmiş OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, bu ülkelerdeki para politikalarının gevşemesine neden olmuştur. Bu bağlamda ilgili ülkelerde faizlerin düşmesi de Asya ülkelerine sermaye akışını hızlandıran önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir(BURHAN ve MUSTAFAOĞLU: 1998/7).

1990'ların ilk yarısında yoğun bir şekilde Asya ülkelerine akan yabancı sermayenin verimli alanlarda değerlendirilememesi, bankacılık sisteminin hazırlıksız olması, uygulanan sabit kur politikaları sonuçta gelen sermayenin uzun vadeli ve kalıcı olmasını engellemiştir. Diğer taraftan 1995 yılının ikinci yarısında ABD Doları'nın değer kazanmaya başlaması, paralarını ABD Doları'na bağlayan bir çok Asya Ülkesi için önemli bir dezavantaj olmuştur. Çünkü Dolar'a bağlı olarak yerli paralarının değer kazanması, bu ülkelerin ihracatlarının yavaşlamasına sebep olmuştur. So-

nuçta bu ülkelerin dış ticaret bilanço açıkları artmış ve ihracata dışsal olan ekonomileri söz konusu ihracat daralmasından büyük oranda etkilenmiştir.

1997 yılında ABD'nin iç pazarında yaşanan talep artışı, ilk planda bu ülkedeki kısa vadeli faizlerin yükselmesine yol açmıştır. Aynı yıllarda Avrupa Ülkeleri ile Japonya'da da benzer müspet gelişmelerin yaşanması, bu ülkelerdeki yatırım fonlarının karlılığını arttırmıştır (BURHAN ve MUSTAFAOĞLU: 1998,8). Böylece, 1990'ların birinci yarısında Asya lehine olan fon transferi, ikinci yarısında tersine dönmüştür. Bu dönüş reel sektörde yaşanan daralmaları kamçılıyarak bu bölgeyi kuşatan Asya krizi'nin ortaya çıkmasında birinci derecede etkili faktör olmuştur. Söz konusu kriz, kısa vadeli fon yatırımlarının Asya Ülkelerinden kaçışı neticesinde ilk planda borsaların çökmesi ve devamında da diğer ekonomik alanların krize saptanmasına neden olmuştur. Aşağıdaki tabloda 5 Asya ülkesinin 1994-1998 arası cari işlemler dengesi ve dış finansman ile ilgili veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Beş Asya' Ülkesinin Cari İşlemler Dengesi ve Dış Finansman Durumu, 1994-1998 (Milyar dolar)

	1994	1995	1996	1997 ^b	1998 ^c
Cari İşlemler Dengesi	-24.6	-41.3	-54.9	-26.0.	17.6
Net Dış Finansman	47.4	80.9	92.8	15.2	15.2
Doğrudan Yatırım Akımları	4.7	4.9	7.0	7.2	9.8
Portfolyo Yatırımları	7.6	10.6	12.1	-11.6	-1.9
Ticari Banka Borçlanmaları	24.0	49.5	55.5	-21.3	-14.1
Banka Dışı Özel Borçlanmalar	4.2	12.4	18.4	13.7	-3.3
Net Resmi Akımlar	7.0	3.6	-0.2	27.2	24.6
Rezervlerdeki Değişim ^d	-5.4	-13.7	-18.3	22.7	-27.1

a) Endonezya, Malezya, Filipinler, Kore Cumhuriyeti ve Tayland

b) tahmin

c) öngörü

d) elksi işareti artış anlamına gelmektedir.

Kaynak: UNCTAD, Trade and Development Report, 1998

Tablodan da görülebileceği gibi yabancı sermaye Asya ülkelerine doğrudan yatırımdan ziyade portfolyo yatırımı şeklinde girmeyi tercih etmektedir. Nitekim portfolyo yatırımına ilişkin rakamların doğrudan yatırım rakamlarından daha büyük olduğu görülmektedir. Krizin çıktığı 1997 yılında ise portfolyo yatırımları şeklindeki yabancı sermayenin ülkeyi hızla terk ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Uluslararası finansal krizlerin her birinin kendine has özellikleri olmakla beraber bazı temel özellikler taşımaktadırlar. Bunların başında finansal globalleşme ile birlikte finans piyasalarının liberalleşmesi ve ülkelerin yabancı sermaye üzerindeki kontrolleri kısımlanması yani finansal deregülasyon işleminden sonra ortaya çıkmaktadır.

Yabancı sermayeye hareket serbestisi kazandırılmasıyla birlikte karlı yatırım imkanları olması durumunda ilgili ülkelere yoğun bir sermaye akımı olmaktadır. Gelişmelerini tamamlamak için sermaye ihtiyacı olan ve yatırımları finanse etmek

için yurt içi tasarrufları yetersiz olan ülkeler için yabancı sermaye girişi bir fırsat olmaktadır. Fakat bu gibi ülkeler için ideal olan yabancı sermaye biçimi doğrudan yatırım şeklinde olmalıdır. Zira bu türü bir yatırım yurt içi hasıla ve istihdama doğrudan bir katkı sağlayacaktır. Fakat sermayenin küreselleşmesi ile birlikte uluslararası sermayenin portfolyo yatırımını daha çok tercih ettiği görülmektedir. Bu durum yatırımcı açısından olumlu olmaktadır. Çünkü yatırımcı istediği an yatırımını nakde dönüştürüp ülkeden çıkabilmektedir. Böyle bir durum ev sahibi ülke açısından risk taşımaktadır. Zira bu tür yatırımların kısa vadeli oluşu, spekülasyon karakter taşıması ve ülkeyi her an terk etme kabiliyeti, söz konusu ülkenin makro ekonomik dengesini alt üst edebilmekte ve ekonomik politika uygulamalarını zorlaştırmaktadır. Son dönemde yaşanan finansal krizlerde yabancı sermayenin bu niteliği önemli rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi serbestleşen uluslararası yabancı sermaye akımları ülkelere risk ve fırsat birlikte sunmaktadır. Bu riski bertaraf etmek için son yıllarda kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin kısıtlanması ve uluslararası finansal piyasaların daha yakından denetlenmesi ve düzenlenmesine yönelik ulusal ve uluslararası arayışlar başlamıştır.

KAYNAKLAR

- ASO (1999) "Küreselleşme", ASOMEDYA, Nisan 1999, Ankara:Ankara Sanayi Odası yayını.
- BURHAN, V. ve Z. Mustafaoğlu. (1998), *Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri*, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Konjonktür Dairesi, Ankara:DPT,
- ÇELEN, M. (1995) "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye*, No. 17-18
- DEMİRAG, İ ve S. Goddard (1994) *Financial Management for International Business*, England: Mc Graw-Hill Company Europe
- DPT (1995b) *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, Ankara:DPT Yayınları, Yayın No:2375
- EGE, Y. (1998), "Asya Krizi Hem Olumlu Hem Olumsuz", *Ekonomik Forum*, Ağustos 1998, Yıl:5, Sayı:8, Ankara:TOBB yayını.
- EKREN, N. (1995) "Globalleşme Sürecinde Dünya Ekonomisi: Genel Bir Yaklaşım", *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul:Vefa Yayıncılık
- GÜROL, E ve A. Kılıçoğlu (1994) *Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi
- KARLUK, S.Rıdvan (1995) *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Basımevi
- MITTELMAN, James H. (1995) "Küreselleşme Sorunu: Kıyılarda Yaşamak", Çev. Y. Acar, *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul:Vefa Yayıncılık
- OMAN, C. (1995) *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries*, Paris: OECD Development Centre
- ONGUN, T. (1993) "Finansal Globalleşme" *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:4, No.9

- RAJAN, Ramkishan S. (1998) "Economic Globalisation: Examining the Issues", The Institute of Policy Studies, Singapore.
- ROWTHORN R.ve R. Kazul-Wright (1998) "Globalization and Economic Convergence: An Assessment", UNCTAD Discussion Papers, No: 131.
- TOBB (1999), Ekonomik Rapor '98, Ankara :TOBB Genel Yayın No:346, Mayıs 1999.
- TUNA, Y. (1995) "Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler", Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, No. 17-18
- UNCTAD (1998), The Least Developed Countries 1998 Report, New York and Geneva:UN publications
- WATERS, M. (1995) Globalization, London and New York: Clays Ltd St. Ives PLC
- WTO Press Release-16 April 1999